HÖGSTA DOMSTOLENS

DOM

Mål nr

meddelad i Stockholm den 28 december 2023

B 2977-22

PARTER

Klagande

FI

Ombud och offentlig försvarare: Advokat AZ

Motpart

Riksåklagaren

Box 5553

114 85 Stockholm

SAKEN

Grovt bedrägeri medelst olovlig identitetsanvändning och urkundsförfalskning m.m.

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Göta hovrätts dom 2022-04-04 i mål B 656-21

_____

HÖGSTA DOMSTOLEN
Riddarhustorget 8

Postadress
Box 2066
103 12 Stockholm

Telefon 08-561 666 00
Telefax -
E-post: hogsta.domstolen@dom.se
www.hogstadomstolen.se

Expeditionstid
08:00–12:00
13:15–16:00

DOMSLUT

Högsta domstolen ändrar hovrättens dom på det sättet att påföljden bestäms till skyddstillsyn. FI ska underkasta sig de drogkontroller som frivården föreskriver.

AZ ska få ersättning av allmänna medel för försvaret av FI i Högsta domstolen med 6 181 kr. Av beloppet avser 4 944 kr 60 öre arbete och 1 236 kr 15 öre mervärdesskatt. Staten ska svara för kostnaden.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN

FI har yrkat att Högsta domstolen ska döma honom till en lindrigare påföljd.

Riksåklagaren har motsatt sig att hovrättens dom ändras.

DOMSKÄL

Bakgrund

1. Tingsrätten och hovrätten har dömt FI för fem fall av grovt bedrägeri medelst olovlig identitetsanvändning och urkundsförfalskning, stöld och försök till grov stöld, tio fall av bedrägeri, nio fall av urkundsförfalskning, tio fall av olovlig identitetsanvändning samt ringa narkotikabrott.

2. Brottsligheten handlar i huvudsak om att FI vid upprepade tillfällen olovligen använde sin dåvarande sambos personuppgifter och Bank-ID i samband med låneansökningar via internet. Kreditgivarna blev på det sättet vilseledda att betala ut lån till sambons bankkonto, som FI hade tillgång till.

3. Brotten stöld och försök till grov stöld gäller en händelse då FI försökte göra inbrott i ett bostadshus för att tillgripa gods där, men endast kom över viss egendom som stod på altanen.

4. Brottsligheten ägde rum under perioden från november 2017 till augusti 2019. FI hade vid den tiden ett narkotikamissbruk. Numera är han drogfri och har inte missbrukat sedan hösten 2019. Han har genomgått behandling och även på andra sätt förändrat sin situation i positiv riktning.

5. Tingsrätten och hovrätten har bestämt påföljden till fängelse i ett år och sex månader. Hovrätten har konstaterat att det skett en påtaglig förbättring av FIs situation och ansett att detta starkt talar för att bestämma påföljden till skyddstillsyn. Hovrätten har dock bedömt att det höga straffvärdet hindrar ett sådant påföljdsval och har fastställt tingsrättens domslut.

Frågan i målet

6. Målet i Högsta domstolen gäller frågan om FIs förbättrade personliga och sociala situation är tillräckliga skäl för att, trots brottslighetens straffvärde, välja en inte frihetsberövande påföljd.

Grundprinciper för påföljdsvalet

7. Påföljdsbestämning utgör en process där faktorer som talar för eller emot en viss påföljd ska vägas samman och olika, i vissa fall oförenliga, intressen ställs mot varandra. Vid val av påföljd ska rätten fästa särskilt avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. Detta innebär att de inte frihetsberövande påföljderna har företräde och att ett fängelsestraff ska väljas i sista hand. Som skäl för fängelse får rätten, utöver brottslighetens straffvärde och art, beakta att den tilltalade tidigare gjort sig skyldig till brott. Några andra skäl för fängelse finns inte. (Jfr 30 kap. 4 § brottsbalken.)

8. Om brottsligheten har ett straffvärde som motsvarar eller överstiger ett års fängelse innebär det en presumtion för att fängelse ska väljas som påföljd.

Om straffvärdet är så högt men ett fängelsestraff, om fängelse hade valts som påföljd, på grund av den tilltalades ungdom hade bestämts till kortare tid än ett år ska den tänkta kortare strafflängden – straffmätningsvärdet – vara avgörande för om det råder en presumtion för fängelse med hänsyn till straffvärdet. Motsvarande gäller i allmänhet också om det är billighetsskäl enligt 29 kap. 5 § eller skäl som anges i 29 kap. 5 a § som motiverar straffsänkningen, låt vara att vissa billighetsskäl har mindre betydelse för påföljdsvalet än andra. (Jfr prop. 1987/88:120 s. 100 samt t.ex. ”Skärtorsdags-domen” NJA 2008 s. 359, ”28:3-fängelse” NJA 2015 s. 1024 p. 19, ”Tablettförvaringen” NJA 2019 s. 1032 p. 7 och ”Den livshotande sjukdomen” NJA 2021 s. 687 p. 14.)

9. Som har framgått kan även brottslighetens art eller den tilltalades tidigare brottslighet begränsa möjligheten att välja en inte frihetsberövande påföljd. Även dessa faktorer kan med olika styrka tala för att ett fängelsestraff väljs som påföljd. Skälen för fängelse kan alltså, beroende på omständig-heterna, föreligga i olika kombinationer och i större eller mindre utsträckning påverka påföljdsvalet.

10. Narkotikabrott, som inte är ringa, och grovt rattfylleri är exempel på brott som med hänsyn till sin art särbehandlas vid påföljdsvalet och därför i många fall leder till fängelse. Detsamma gäller grov vårdslöshet i trafik. (Jfr exempelvis ”4,10 promille” NJA 1991 s. 558, ”Rattfylleriet vid Nyköpingsbro” NJA 1992 s. 653 och ”Den livshotande sjukdomen” p. 18 och 19.) Förmögenhetsbrott särbehandlas däremot mer sällan med hänvisning till brottslighetens art.

11. När brottslighetens straffmätningsvärde motsvarar fängelse i sex månader eller mer, och brottslighetens art talar för att ett fängelsestraff ska

väljas, krävs alldeles särskilda skäl för att välja annan påföljd än fängelse och det gäller även om brottslighetens art bara i mindre grad talar för fängelse (se t.ex. ”Den livshotande sjukdomen” p. 17).

Allmänt om skyddstillsyn

12. Rätten får döma till skyddstillsyn för ett brott för vilket påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter. Skyddstillsyn får förenas med dagsböter. Skyddstillsynen kan också förenas med olika typer av föreskrifter. Om den tilltalade samtycker till det, får en skyddstillsyn förenas med en föreskrift om samhällstjänst. En sådan föreskrift ska avse skyldighet att utföra oavlönat arbete i lägst fyrtio och högst tvåhundrafyrtio timmar. Skyddstillsyn får också förenas med fängelse i lägst fjorton dagar och högst tre månader. (Se 28 kap. 1–3 §§ samt 30 kap. 9–11 §§ brottsbalken.)

13. Syftet med en skyddstillsyn är att påföljden ska bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslighet. Rätten ska, som skäl för skyddstillsyn, beakta om det finns anledning att anta att denna påföljd kan bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslighet (se 30 kap. 9 § första stycket). Bestämmelsen ska förstås så att skyddstillsyn är utesluten som påföljd bara om det helt saknas anledning att anta att en skyddstillsyn kan bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslighet. En skyddstillsyn förutsätter inte något övervakningsbehov. (Jfr prop. 1987/88:120 s. 105 och ”28:3-fängelse” p. 22.)

Särskilda skäl för skyddstillsyn i stället för fängelse

Allmänt

14. Om rätten kommer fram till att det finns skäl för att välja fängelse som påföljd ska den göra en ny prövning om det finns särskilda skäl för att ändå

bestämma påföljden till skyddstillsyn. Några absoluta riktlinjer för hur den bedömningen ska göras finns inte utan resultatet måste alltid bero på en avvägning mellan skälen för olika påföljder (jfr prop. 1987/88:120 s. 105 f.).

15. De viktigaste skälen för att välja skyddstillsyn som rätten då kan beakta anges i fyra punkter i 30 kap. 9 § andra stycket brottsbalken och de är

- att en påtaglig förbättring skett av den tilltalades personliga eller sociala situation i något hänseende som kan antas ha haft samband med hans eller hennes brottslighet (p. 1),
- att den tilltalade undergår behandling för missbruk eller annat förhållande som kan antas ha samband med hans eller hennes brottslighet (p. 2),
- att missbruk av beroendeframkallande medel eller något annat särskilt förhållande som kräver vård eller annan behandling i väsentlig grad har bidragit till att brottet har begåtts och den tilltalade förklarar sig villig att gå igenom lämplig behandling som enligt en för henne eller honom uppgjord plan kan anordnas i samband med verkställigheten (p. 3), eller
- att den tilltalade samtycker till att skyddstillsynen förenas med en föreskrift om samhällstjänst och en sådan föreskrift är lämplig med hänsyn till den tilltalades person och övriga omständigheter (p. 4).

16. Uppräkningen har inte ansetts uttömmande reglera de skäl mot fängelse som kan beaktas utan även andra förhållanden kan tala för att välja skyddstillsyn i stället för fängelse (jfr Martin Borgeke och Mikael Forsgren, Att bestämma påföljd för brott, 4 uppl., 2021, s. 523 f.).

17. En utgångspunkt är att ju starkare presumtionen för fängelse är, desto starkare skäl krävs för att bryta den presumtionen. Om skälen mot fängelse – eller för en inte frihetsberövande påföljd – är särskilt starka eller om det samtidigt finns flera förhållanden som utgör skäl för att välja en inte frihetsberövande påföljd, kan det leda till att även en stark presumtion för fängelse bryts (jfr p. 11). I sådana fall kan det därmed finnas utrymme att välja skyddstillsyn som påföljd, trots att brottets straffvärde, art eller tidigare brottslighet med styrka talar för ett fängelsestraff.

Punkterna 1 och 2 – genomförd eller påbörjad rehabilitering

18. Punkterna 1 och 2 avser att omfatta de fall där en framgångsrikt genomförd eller påbörjad rehabilitering skulle spolieras eller allvarligt försvåras av ett fängelsestraff. Syftet med punkterna är framför allt att man inte ska behöva avbryta en utveckling eller en pågående behandling som är önskvärd, också från samhällssynpunkt. Motiven för bestämmelserna i 30 kap. 9 § andra stycket har beskrivits som en kombination av humanitetshänsyn och individualpreventiva strävanden (jfr Nils Jareborg och Josef Zila, Straffrättens påföljdslära, 7 uppl., 2022, s. 152 f.).

19. Punkten 1 tar sikte på att en påtaglig förbättring skett av den tilltalades situation. Förbättringen ska avse förhållanden som kan antas ha haft samband med brottsligheten. Ett typfall är om en person med mångårigt missbruk, på eget initiativ eller av annat skäl, genomgått en behandling med lyckat resultat. Även andra förändringar, exempelvis när det gäller bostad och arbete, kan beaktas. För att en tillämpning av bestämmelsen ska kunna aktualiseras krävs att förbättringen är påtaglig och framstår som förhållandevis stabil. (Jfr prop. 1987/88:120 s. 106.)

20. Punkten 2 avser fall då den tilltalade är föremål för behandling för missbruk eller något annat förhållande och även i detta fall krävs att det kan antas finnas ett samband mellan det förhållande som behandlingen avser och brottsligheten. Enbart det faktum att någon uttrycker en avsikt att påbörja en behandling kan dock inte ensamt vara tillräckligt för att bestämmelsen ska tillämpas. Till skillnad från punkten 1 krävs däremot inte att någon förbättring rent faktiskt har skett. (Jfr a. prop. s. 106.)

21. Det finns i förarbetena inte några utgångspunkter angivna för det straffvärdemässiga tillämpningsområdet för skyddstillsyn i situationer som anges i punkterna 1 och 2. En skyddstillsyn kan dömas ut vid straffvärden upp till ett år – och också därutöver om det finns t.ex. billighetsskäl – redan med tillämpning av 30 kap. 4 § brottsbalken, det vill säga utan att det finns några särskilda skäl. Därför måste bestämmelserna i punkterna 1 och 2 kunna tillämpas vid straffvärden som överstiger denna gräns (jfr dock p. 24 angående brottslighetens art och tidigare brottslighet).

22. Om den positiva utvecklingen pågått under lång tid och förbättringen bedöms vara stabil, talar det med större styrka för att välja en annan påföljd än fängelse och möjligheterna att tillämpa bestämmelserna blir då större än i de fall då förbättringen beror på förändringar som har inträffat ganska nyligen. Det måste anses följa av det grundläggande syftet med bestämmelserna att inte rasera vad som, kanske under lång tid, har byggts upp.

23. Om den behandling eller andra åtgärder som den tilltalade genomför eller har genomfört för att åstadkomma förbättringen är ingripande kan det också påverka bedömningen (jfr ”Rattfylleriet i Komstad” NJA 1999 s. 9). I det hänseendet kan en viss jämförelse göras med de s.k. kontraktsvårdsfallen, som regleras i punkten 3. Vid en sådan jämförelse måste dock de särskilda

regler som omger en föreskrift om kontraktsvård och som ger påföljden en särskild skärpa beaktas.

24. Brottslighetens art eller den tilltalades tidigare brottslighet kan å andra sidan begränsa möjligheten att välja skyddstillsyn i stället för fängelse i de situationer som nu nämnts.

Punkten 3 – kontraktsvård

25. Skyddstillsyn med kontraktsvård kan användas som alternativ till relativt långa fängelsestraff. Någon fixerad straffvärdegräns finns inte men som utgångspunkt gäller att kontraktsvård inte är utesluten när längden av det fängelsestraff som annars skulle ha dömts ut hade varit upp mot två års fängelse, i undantagsfall också något längre. Med hänsyn till att en kontraktsvård kan utformas på många olika sätt och att det som utgångspunkt krävs att den planerade behandlingen är tillräckligt ingripande i förhållande till brottslighetens allvar måste det göras en jämförelse mellan brottsligheten och behandlingsplanens utformning i det enskilda fallet. (Jfr prop. 1986/87:106 s. 36.) Brottslighetens art tillmäts normalt inte någon avgörande betydelse vid bedömningen av om skyddstillsyn med kontraktsvård kan komma i fråga.

26. Om den planerade behandlingen är av avgörande betydelse för att döma till skyddstillsyn, ska rätten i domslutet ange hur långt fängelsestraff som skulle ha dömts ut, om fängelse i stället hade valts som påföljd. I ett sådant fall ska det vidare i domen alltid beslutas en föreskrift om den behandlingsplan som den dömde har åtagit sig att följa. Det är också möjligt att ålägga den som ansvarar för behandlingen att anmäla till Kriminalvården och åklagaren, om den dömde allvarligt åsidosätter sina skyldigheter enligt planen. (Se 28 kap. 6 b § brottsbalken.)

Punkten 4 – samhällstjänst

27. Om den tilltalade samtycker till att skyddstillsynen förenas med en föreskrift om samhällstjänst och en sådan föreskrift är lämplig med hänsyn till den tilltalades person och övriga omständigheter kan det utgöra ett särskilt skäl för att välja skyddstillsyn i stället för fängelse.

28. Samhällstjänst tillämpas normalt vid straffvärden som motsvarar fängelse upp mot ett år (jfr prop. 1997/98:96 s. 88 ff.). Det innebär att tillämpningsområdet för samhällstjänst i första hand omfattar fall där brottslighetens art eller tidigare brottslighet talar för ett fängelsestraff.

29. Fjärde punkten överensstämmer med 30 kap. 7 § andra stycket, som tillämpas när valet står mellan villkorlig dom och fängelse. Eftersom skyddstillsyn är en mer ingripande påföljd än villkorlig dom kan skyddstillsyn med samhällstjänst tillämpas i en del fall där villkorlig dom med samhällstjänst inte är en tillräckligt ingripande påföljd (jfr ”Socialkontorsfallet” NJA 2000 s. 314).

Skyddstillsyn och fängelse

30. Det finns även möjlighet att förena en skyddstillsyn med ett kortare fängelsestraff, lägst fjorton dagar och högst tre månader (se 28 kap. 3 § brottsbalken). Påföljdskombinationen får användas endast om det är oundgängligen påkallat med hänsyn till brottslighetens straffvärde eller den tilltalades tidigare brottslighet (se 30 kap. 11 §). Trots att brottets art inte nämns i lagtexten kan även det skälet för fängelse inverka på frågan om skyddstillsyn och fängelse ska väljas som påföljd (jfr ”Misshandeln i Delsbo” NJA 2013 s. 922 p. 7).

31. Skyddstillsyn och fängelse får användas bara när alternativet är ett inte helt kort fängelsestraff. Avsikten är inte att kombinationen mera allmänt ska användas för att skärpa skyddstillsynspåföljden (se prop. 1987/88:120 s. 108).

32. Påföljdskombinationen kan tillämpas när det i det enskilda fallet finns starka skäl för det. När det gäller en vuxen lagöverträdare – med vilket här avses den som vid påföljdsbestämningen inte särbehandlas på grund av sin unga ålder – kan påföljdskombinationen vara motiverad av skäl som gäller hans eller hennes personliga förhållanden och som med särskild styrka talar för att välja skyddstillsyn som påföljd. (Se ”Tablettförvaringen” p. 19 och 20 samt ”Den livshotande sjukdomen” p. 21, jfr även ”Flyttkartongen” NJA 2016 s. 859 p. 11 och 12.)

33. Det kan alltså i många fall vara de förhållanden som enligt 30 kap. 9 § andra stycket 1 och 2 utgör särskilda skäl för skyddstillsyn som kan beaktas också när en skyddstillsyn förenas med ett fängelsestraff. Det kan exempelvis röra sig om fall där det finns omständigheter som starkt talar för att välja en skyddstillsyn men presumtionen för fängelse ändå väger över, till exempel för att skyddstillsynspåföljden inte anses vara tillräckligt ingripande. Möjligheten att förena skyddstillsynen med ett kortare fängelsestraff erbjuder då ett ytterligare moment av skärpa som kan innebära att det inte är nödvändigt att bestämma påföljden till ett längre fängelsestraff.

Bedömningen i detta fall

34. Det finns inte skäl att frångå hovrättens bedömning när det gäller rubricering och straffmätning. Till grund för påföljdsvalet ligger alltså ett straffvärde som motsvarar fängelse i ett år och sex månader.

35. Det föreligger därmed en presumtion för fängelse med hänsyn till brottslighetens straffvärde. Däremot inverkar inte FIs tidigare brottslighet på påföljdsvalet och det är inte heller fråga om sådan brottslighet vars art talar för fängelse.

36. FI har lyckats bryta ett mångårigt missbruk av opiater och bensodiazepiner. Av utredningen i målet framgår att han numera lever under socialt ordnade förhållanden, med bostad, arbete och skötsamma vänner. Han är dokumenterat drogfri sedan hösten 2019. Den påtagliga förbättring som har skett av hans personliga och sociala situation riskerar att raseras om han döms till ett fängelsestraff utmätt efter brottslighetens straffvärde. Detta talar med styrka för att med tillämpning av 30 kap. 9 § andra stycket 1 brottsbalken välja skyddstillsyn i stället för fängelse.

37. Till detta kommer att FI har genomgått relativt ingripande åtgärder och behandling för att uppnå den förändring som han har åstadkommit. Detta har i stor utsträckning skett på hans eget initiativ. FI var inledningsvis placerad på behandlingshem under cirka två månader. Därefter genomgick han under nästan ett år en tolvstegsbehandling i öppenvård och var under tiden även underkastad regelbundna drogfrihetskontroller. Under en kort period var han också placerad på ett s.k. halvvägshus. Han har också genomfört regelbundna drogkontroller efter krav från kommunen och inom ramen för hans arbetsmarknadsintroduktion. Han har en sponsor inom Anonyma Narkomaner och går alltjämt kontinuerligt på deras möten.

38. Mot den nu angivna bakgrunden är skälen för skyddstillsyn så starka att det finns förutsättningar att välja den påföljden i stället för fängelse, och det är med hänsyn till de åtgärder som FI redan har underkastat sig inte påkallat att förena skyddstillsynen med ett kortare fängelsestraff enligt 28 kap. 3 §

brottsbalken. Frivården har gjort bedömningen att FI, med hänsyn till att såväl missbruket som brottsligheten ligger flera år tillbaka i tiden, inte har något uttalat övervakningsbehov. Det hindrar inte att han ådöms en skyddstillsyn och det saknas inte helt anledning att anta att den påföljden kan bidra till att han avhåller sig från fortsatt brottslighet.

39. FI bör sålunda dömas till skyddstillsyn. Han ska underkasta sig de drogkontroller som frivården föreskriver.

_____

_____ _____ _____

_____ _____

I avgörandet har deltagit justitieråden Gudmund Toijer, Agneta Bäcklund (referent), Petter Asp, Stefan Reimer och Christine Lager
Föredragande har varit justitiesekreteraren Anton Dahllöf